

VÝCHODNÍ HRADECKO V DĚJINNÉM VÝVOJI

Příspěvek k hospodářským a sociálním dějinám našeho venkova

Východní část hradeckého kraje zaujímá přibližně území dnešního Dobruška, Rychnovska a Žamberecka v povodí Divoké Orlice a jejích přítoků Zdobnice, Kněžny, Bělé a Dědiny (Zlatého potoka) a dále část území Jaroměřska a Hradecka na tocích Labe a Metuje. Toto území je uzavřeno na severovýchodě mohutnou hradbou Orlických hor a dále na východ nižší kopčinou, přecházející v horstva Králického Sněžníku; na jihu je uzavírá přibližně tok Tiché a Divoké Orlice, na západě a severu pak Labe s Metují. Kraj v tomto prostoru ovšem nepředstavuje stejný přírodní útvar, ale naopak velmi různorodý a odlišný. Podél Labe a na dolním toku Orlice ve výškách kol 250 m n. m. a pod ně, se rozprostírají mírně zvlněné, úrodné roviny, které svými jazyky zabíhají až ke Kostelci n. O., Opočnu a k Novému Městu n. M.; do výšky kol 300 m a nad ně se dále zvedají nižší pásma kopců, jako je kupř. Vyhnanický hřbet (Vrcha) táhnoucí se od Opočna k Častolovicím, pásmo za Kostelcem a Potštejnem n. O. směřující k Vysočině apod. Za nimi, s většími či menšími kotlinami a užšími či širšími údolímí podél vodních toků, nastupuje pahorkatina Orlického podhůří, ležící mezi 400 až 600 či 700 m, lemovaná vlastními hřebeny Orlických hor, které dosahují výšky kol 1.000 m a nad ně.

Je přirozené, že výškovými poměry, vedle jiných činitelů, jsou podmíněny i podmínky klimatické, na nichž je závislá i průměrná roční teplota, která tu jeví značné rozdíly. Jestliže nejvyšší průměrné teploty se vyskytují v nejbližším okolí krajského města — asi 9 až 10 stupňů C, pak dešťové srážky tu obráceně dosahují nejmenší hodnoty, tj. asi 500 až 600 mm ročně. O něco nižší průměr ročních teplot má kraj na východ a sever od Hradce Králové, podél toku Labe a až do okolí jeho soutoku s Metují a na východ podél Orlice až asi po Vamberk. Tady průměrné teploty jsou kol 8 až 9 stupňů C, srážky pak dosahují poněkud vyšších hodnot, přibližně 600 až 700 mm. Odtud na severovýchod, v největší části území býv. okresu Dobruška, ve střední části okresu Rychnov n. Kn. a v jihozápadní části býv. okresu Žamberk jsou průměrné teploty 6 až 8 stupňů C a srážky se pohybují mezi 700 až 800 mm. Na předhoří a svazích Orlických hor v mírném oblouku od Olešnice k Žamberku jsou průměrné teploty 5 až 6 stupňů C a srážky dosahují hodnoty až 900 mm. Ve vlastních Orlických horách jsou teploty 4 až 5 stupňů C, a srážky tu dosahují 900 až

1200 mm. Zdejší nepříznivé klima bývá zhoršováno častými nápoly jak severozápadního, tak i severovýchodního větru zv. „polák“, který tu je velmi obávaný pro svoje neblahé účinky, zejména na lesní porosty, ale i na budovy, komunikace apod.

Geologicky tato část kraje, pokud leží v rovině nebo na mírně vzlňené pahorkatině, jest na podloží křídové tabule východočeské. Tady se vyskytují půdy opuk, jílovité a písčité náplavy a konečně písčitohlinité půdy a půdy sprašové, které obojí tu jsou nejhodnotnějšími půdami našeho zemědělství. Nad křídovými útvary této planiny pak vystupují prahorní útvary podhůří a vlastních Orlických hor. Nejprve tu jsou v podloží úpatí hor pásma zelených břidlic a fillitu, výše pásma svoru a nad nimi, při vrcholcích hor, pásma červené a šedé ruly; v těchto pásmech prahorních útvarů se objevují hlubinové vyvěřeliny, žuly, někde pískovce, opuky, vápence apod.

Na geologických, výškových a klimatických poměrech byly a jsou závislé i vegetační oblasti a rostlinný kryt, lesní porosty a hlavně pak i kulturní rostliny pěstované člověkem. Nejvyšší polohy Orlických hor zaujímají smrkové porosty s malou příměsí buku, nebo čisté smrčiny. Nižší pásmo hor až k úpatí kryjí taktéž smrkové porosty značněji smíšené s jedlovými či bukovými dřevinami. Bukové porosty v minulosti — hlavně před zásahem lidské ruky — byly daleko hojnější a zasahovaly do mnohem vyšších poloh než tomu je dnes. Porosty, které ve vyšších polohách kryjí většinu půdy, v podhůří ustupují lučinám a kulturním útvarům. Z lesních porostů, vedle smrků a jedlí se tu vyskytují listnaté lesy dubohabrové a lesíky s příměsí různých listnáčů, jako břízy, jasanu apod., které tvoří přechod k lužním lesům a hájům. V dolním povodí obou Orlic a Labe na písčitých půdách se šíří hojně porosty borových lesů.

Tak jako vegetace rostlin, na geologických, výškových a klimatických poměrech závisela i původní kolonisace zdejšího kraje a jeho osídlení, které v počátcích nesahalo dále jak po úpatí hor, přibližně po čáru Nové Město n. M., Dobruška, Rychnov n. Kn. a Žamberk a jedině některými výběžky — většinou podle vod — zasahovalo poněkud dále do hor, jako to bylo podle Zlatého potoka nad Dobruškou k Olešnici, podle Bělé ke Skuhrovu a Deštnému a podle Zdobnice a Rokytenky k Pěčínu a Rokytnici. Kolonisace, vedle pastevčení podél vod a na okrajích lesa, byla závislá hlavně na možnosti pěstování kulturních rostlin, obilovin, pšenice, žita, ječmene, ovsu, prosa, zelí a zeleniny a některých rostlin užitkových jako lnu, konopí ap. Osídlení zdejší krajiny, tj. východní části hradeckého kraje a zejména pak podhůří Orlických hor se dalo (jak je možno doložit z poměrně chudě dochovaných pramenů a zpráv) poměrně pozdě a zdejší krajina patrně byla jednou z posledních v zemi, které čeští vládcové a kolonizátoři věnovali svoji pozornost. Sice již v dobách Kosmových tu stál

hrad Opočen, avšak širá daleká krajina kolem byla ještě pokryta široším pralesem a pouze v některých místech, hlavně na tocích řek bylo několik málo sídel. Zprávy XII. století se zmiňují pouze o Újezdu, Jaroměři a Starém Plese na sever, a o Lipě na východ od Hradce Králové. Zprávy o klášteře Svatého Pole pod Opočnem ve XII. století nejsou dosti věrohodné a datum jeho založení bude nutno posunout asi o století později. I když snad v krajině bylo více osad, než o kterých mluví staré zprávy, přece zdejší krajina byla ještě příliš málo osídlena a osady jedna od druhé byly na míle cesty divokým pralesem, ležely hlavně na obchodních stezkách vedoucích z Prahy přes Hradec Králové do Kladska a Polska. Prvními většimi kolonizátory kraje, jak na východ od toku Labe, tak i kraje po obou stranách Divoké Orlice a při dolním toku říčky Zdobnice, byli páni z rodu Drslaviců. Toto území, původně asi královský majetek, tehdy ovšem ještě kraj pokrytý široším pralesem, byl jimi kolonizován ve svých počátcích hlavně ve XIII. století. Kraj na východ odtud, v okolí Rychnova n. Kn. v téže době osazovali páni z Drnholce. V té době se tu objevila celá řada ochranných hradů, jako hrad nad Dobřany (asi pův. Dobruška), Frymburk, Skuhrov, Rychnov a Rychemberk (Liberk), Potštejn, Litice, Žampach a Kyšperk, vedle celé řady hrazených míst a tvrzí jako Častolovice, Kostelec n. Orl., Vamberk, Žamberk, Rokytnice, Solnice, Dobruška (Leštno), Týniště, Třebechovice a Smiřice. Během doby, v okolí těchto hradišť byla značná část krajiny odlesněna a založeno tu větší množství osad a vesnic, které v místech vykloučeného či vypáleného pralesa začaly provozovat vedle pastvy dobytka i primitivní polní hospodářství. Tak se v kraji k Jaroměři a Opočnu objevila ves Bukovka, Holohlavy, Jásenná, České Meziříčí, Černčice a Krčín. Podle toku Orlice, vedle městeček již jmenovaných, osady Běleč, Bělečko, Ždár, Chotiv, Lhota (Kost.), Slemeno a Litohrady, a dále Pěčín, Slatina a Klášterec. Tehdy již vedle arcidiakonátu hradeckého se v kraji objevily i dvě menší správní jednotky církevní a sice děkanát kostelecký (K. n. O.) a dobrušský. Toto správní rozdělení kraje z dob prvních let vlády Karla IV. nasvědčuje tomu, že již od počátku XIV. století, hlavně pak kolem poloviny t. století již i celé podhůří Orlických hor bylo značněji osídleno; osídlení dosahovalo až k úpatí samých hor a svými výběžky od Dobrušky přes Dobřany k Olešnici či k Deštnému, nebo k Rokytnici zasahovalo vysoko do hor. Koncem tohoto století a kolem husitských válek bylo osídlení celého kraje na východ od toku Labe a až k samým horám zhruba dokončeno. Tehdy se objevilo v krajině plno osad, jejichž jméno končí na —ice (ici). Tato jména by ovšem nenasvědčovala domněnku Šimákovu a jeho školy o druhé, tzv. německé kolonizaci v naší krajině, i když by snad vesnice byly založeny na německém právu. Za jednoho z německých kolonizátorů by snad bylo možno považovat klášter Svatého pole pod Opočnem (dnešní Klášter n.

Děd.), jehož zakladatelé, cisterciáci, od konce XIII. století kolonisovali část Orlických hor v okolí Dobrého a Deštného, ačkoliv ani tu nelze tvrdit, že noví usedlíci v osadách s českými jmény by byli Němci. Mniši sami, byť cizího původu, se museli přizpůsobit českému okolí a přání vrchního vlastníka a také asi vlastního zakladatele kláštera, jímž nebyl patrně nikdo jiný, než některý z pánů českého rodu z Dobrušky. Podobně tomu asi bylo i s mnichy cyriaky a jejich klášterem Orlíkem (v okolí dneš. Orlíček a Klášterce n. Orl.).

V lucemburských dobách se celé krajiny ujali Půta z Častolovic se synem mladším Pútou a jeho manželkou Annou, kněžnou Osvětimskou, již patřilo sousední Kladsko. Během XIV. století, kdy kolonizace krajiny již byla značně pokročilá, objevilo se tu, hlavně pak během husitských válek a po nich, plno nových držitelů jednotlivých hradů či tvrzí i krajiny kolem nich, kteří území rozdrobili na množství nově utvořených menších statků, jež různé slučovali a opětovně dělili. Značnou část jich měli i páni z Kunštátu, z rodu pozdějšího krále Jiřího v Poděbrad. Od konce XV. století se opočenská krajina a sousední smiřická a náchodská ujali Trčkové z Lípy, krajiny pak podél Orlice a jejích přítoků, patřící k hradu Potštejn, moravští Pernštejnové. Zatím co Opočensko se Smiřickem udrželi Trčkové ve svých rukou až do dob třicetileté války, veliké dědictví perňštejnské v r. 1556 koupil Arnošt, falckrabí rýnský a hrabě kladský, který ten celý obrovský majetek během příští krátké doby rozprodal. Panství Litice v r. 1558 se dostalo Okrouhlickému z Kněnic, jeho zbytek, Potštejn s Kostelcem připadl Hrzánovi z Harasova, zboží skuhrovské a Solnice Bedřichovi z Vlkánova, Častolovice r. 1559 Jindřichovi z Regeru a Černíkovice Dobšovi z Olbramovic. Panství rychnovské, které jediné mu zbylo, po jeho smrti v r. 1560 spadlo na krále, v jejichž držení bylo až do roku 1577; nějaký čas potom ho drželi i Trčkové a r. 1587 se ho ujali Betenglové. Z někdejší obrovské potštejnské državy tak vzniklo více větších či menších panství, která se během II. poloviny XVI. století stabilisovala a dala základ pro budoucí velkostatky. Pobělohorské konfiskace postihly trčkovské panství Smiřice, Opočno a Černíkovice, Krištofa Betengla panství Rychnov n. Kn. a Borohrádek, Pecingara z Bydžína statek Vamberk a vikanovské čtyři díly panství Solnice.

V polovině XVII. století bylo ve zdejší krajině celkem 17 větších panství a statků a 12 rytířských statečků; měst se tu počítalo 21, vesnic 332 (skutečný počet byl o něco menší, poněvadž některé vesnice ve svých dílech byly počítány ke dvěma různým panstvím). Celkový počet všech poddaných hospodářů byl 7.180, celková rozloha orných rolí byla sečtena na 130.569 korců a vedle toho bylo 5.593 korců půdy pusté. Konečně tu bylo celkem 8 dvorů hamfeštních s 942 korcí orných rolí. Průměrný počet hospodářů v jednotlivé vesnici by byl 21 a na 1 hospodáře by připadlo prů-

měrem na 18 korců rolí. Vykázaný počet pustých rolí v krajině je celkem nepatrný, vykazuje pouze 4,3 % orných rolí a zdál by se nasvědčovati celkem dobrému stavu poddanských hospodářství — pokud si ovšem neuvědomíme, že neblahé důsledky třicetileté války se v plné míře projevily až v II. polovině XVII. století. Během příštích dob bylo i těch 12 rytířských statečků a zemanských sídel pohlceno většími sousedy, takže na územní držbě zdejší části kraje se podílela řada velkostatků jako byl Rychnov n. Kn. (spojené statky Rychnov—Černíkovice— Masty a Vamberk), Solnice, Rokytnice, Žamberk s Brandýsem, Králíky, Kyšperk s Orlicí, které se vesměs dotýkaly kladské hranice, dále pak větší či menší statky na toku Orlice jako Žampach, Potštejn, Doudleby, Kostelec n. O. s Borovnicí, Častolovice s Týništěm a Borohrádek, a konečně velká panství Opočno se Skalkou a Smiřice s Hoříněvsí na úrodných půdách Polabí.

Hospodářská skladba východní části hradeckého kraje podle údajů berní
 roly v polovině XVII. století (r. 1654):

Statek:	Držitel:	Počet vesnic: měst:	hospodářů:	Rolí korců: obděláv.	pust.	Dvorů hamf.:	
Brandýs n. O.	Trautmansdorf	1	10	162	2.574	196	
Opočno	Colloredo	5	76	1.640	26.964	752	1 150
Kostelec n. O.	Soc. Jesu	1	11	287	3.089	72	
Žampach	Soc. Jesu		6	121	1.680	15	1 40
Borohrádek	Kolovrat	1	3	65	598		
Potštejn	M. Zárubová	1	6	119	1.843	206	
Vamberk	M. Štosová	1	5	130	1.438	188	
Peklo	svobodníci Kut. Hor		1	18	215		
Častolovice	Opperštorf	2	21	347	4.223	513	
Rychnov n. Kn.	Kolovrat	2	23	635	7.627	132	
Zdobnice—Říčky	svobodníci Kut. Hor		2	92	344		
Smiřice	Gallas	1	47	907	34.011	2.304	2 480
Rokytnice	Nostic	1	5	181	2.932		
Černíkovice	Kraft z Lammersdorfu		14	269	4.170	203	1 35
Solnice	Karmelitáni a další	1	21	391	3.676	90	hut 117
Žamberk	Bubna—Litic	1	26	641	12.712	549	1 120
Králíky	Althán	2	11	465	9.691	35	
Ještětice	Ostroměřský z Rokytnice		2	14	76		1
Přestavky	Bukovský z Hustřan		5	24	273		
Lhota Velká	Kr. Kyrejn		1	14	172	54	
Borovnice	L. Planenštejnová		7	78	1.288		
Lhota Sudlická	Kun. Odkolková		2	15	135		

Státek:	Držitel:	Počet vesnic: měst:	hospodářů:	Rolí korců: obděláv.	56 pust.	Dvorů hamf.:	
Kyšperk a Orlice	Vitanovský	1	16	452	9.593	56	
Skalka	Mladota ze Solopisk		5	51	606	108	
Hoděčín	Bukovský z Hustířan		2	14	75	120	
Lično	Cetlic ze Seitendorfu		1	20	213		
Uhřetov	Talacko z Ještětice		2	16	262		
Masty	Dobřenský z Dobřenic			3	23		
Kvasiny	L. Vlkanovská		1	9	66		
Suma v této části kraje		21	332	7.180	130.569	5.593	8 942

Podle přesnějších výměr z počátku XIX. století byla držba dominikálu, tj. velkostatkářské půdy ve zdejší krajině celkem 104.107 kat. jiter, tj. 59.910 hektarů a držba rustikálu-poddanské půdy byla 163.010 kat. jiter, tj. 93.806 hektarů, takže vlastní panská půda zaujímala plných 40 % plochy celého území, přičemž byla v držení pouhých 15 rodin, zatímco na zbývajících 60 % půdy bylo 160.471 poddanského obyvatelstva.

Poměr dominikální a rustikální držby na jednotlivých statcích v I. pol. XIX. století byl následující:

Státek	Dominikál : Rustikál :		Obyvatel:
	Jiter :		
Rychnov n. Kn.			
{Rychnov n. Kn., Černíkovice, Vamberk}	18.072	22.936	26.554
Solnice	6.526	6.731	6.842
Rokytnice	3.224	4.220	3.542
Žamberk	7.361	18.112	14.816
Králíky	6.243	9.325	10.496
Kyšperk	5.856	9.061	10.838
Žampach	1.531	3.923	2.830
Potštejn	1.156	3.594	3.023
Brandýs	2.546	5.879	4.924
Doudleby	4.794	3.025	5.441
Kostelec	7.254	6.733	7.290
Častolovice	8.583	6.969	9.094
Borohrádek	2.743	1.253	3.054
Opočno	17.681	35.646	32.220
Smiřice — Hoříněves	10.537	25.603	19.238
Hoděčín (k Nedělišti)			269
Celkem	104.107	163.010	160.471

V roce 1833 bylo napočteno na území uvedených statků ve zdejší části kraje celkem 160.471 obyvatel na ploše 153.716 hektarů, takže průměr na 1 km² by byl 104 obyvatel. Tento průměrný počet obyvatel v roce 1651 podle průměrů propočtených pro opočenské panství činil tehdy na 1 km² pouhých 32 osoby, zatímco v roce 1890 byl průměrný počet obyvatel na 1 km² v okrese Hradec Králové 135, Nové Město n. M. 144, Rychnov n. Kn. 122 a Žamberk 107; průměrný počet obyvatel v celé zemi r. 1890 činil 112 osob, na Hradecku 132.

Z celkové výměry 267.117 kat. jiter plochy zdejší krajiny v roce 1833 připadlo na rozdělení půdy na jednotlivé kultury (pro porovnání s dnešním

stavem je připojen přehled struktury kultur v hradeckém kraji v r. 1952] v procentech:

1833	kat. jiter — procent:		1952 v celém kraji	%
rolí	140.484	52,7	rolí (orná půda)	46,8
luk	27.103	10,2	luk	11,3
zahrad	3.664	1,3	zahrad, sadů a parků	2,7
pastvin	15.489	5,8	pastvin	4,1
lesů	76.615	28,7	lesní půdy	27,8
rybníků (rolí)	1.611	0,5	rybníků	0,4
rybníků (luk)	1.822	0,7	vodní plochy	0,4
lad	329	0,1	ostatní půdy	4,8
			zastavěné plochy	1,7
Celkem v ha 153.716 [vých. část kr.]			V kraji: ha	515.444

Zemědělství. Původní obdělávání půdy bylo ovšem primitivní, založené na trojstranném (trojhonném) hospodářství, kdy veškeré orné pozemky byly rozděleny na tři co možno stejné hony (zvůry, žury), z nichž první byl oset ozimním obilím, druhý jarním a třetí hon ponechán úhorem, na němž se pásli dobytek. Seno a otava z luk byly uskladňovány na zimu, kdy nebyla možnost pastvy, ke krmení dobytka ve stájích. Chov dobytka a jeho rozsah tak byl přímo závislý na poměrech polního hospodářství. Tímto způsobem bylo hospodařeno po celá dlouhá staletí; u velkostatků ještě koncem XVIII. století a na vesnicích většinou ještě kolem poloviny XIX. století. Nové možnosti rozvoje zemědělství byly dány až teprve po této době rozšířením pěstování nových kultur jetelovin a brambor. Polní hospodářství velkostatků bylo od pradávna provozováno a soustředěno u panských dvorů. Původní oseední postupy v naší krajině je možno všeobecně stanovit podle poměrů XVI. století na Opočensku, kdy podle urbářů se osívalo na panství v úhrnu přibližně 490 korců ozimého obilí, stejná výměra se osívala jarním obilím a přibližně stejný „žur“ se ponechával úhorem k pasení dobytka. Vedle toho pro zimní krmení dobytka se sklízelo na 280 fůr sena a 140 fůr otavy; podle toho rozlohu luk můžeme stanovit přibližně na 280 korců.

Hlavní plodinou tu bývalo obilí, které opět podle poměrů na opočenském panství (jež ovšem leželo na celkem nejrůdnějších půdách zdejší krajiny) v polovině XVII. století bylo vyséváno v následujícím poměru:

1.151 korců 2 v., tj. přes 22 % pšenice

1.075 korců 1 v., tj. téměř 22 % žita

540 korců 1 v., tj. téměř 10 % ječmene
 169 korců 1 v., tj. přes 3 % hrachu
 2.087 korců 1 v., tj. přes 40 % ovsa
 95 korců 1 v., tj. téměř 2 % konopí
 75 korců 2 v., tj. necelá 2 % lnu

Po skončení třicetileté války osevni plochy obilí značně stouply, a to na úkor dřívějších úhorů; ozimého obilí pšenice a žita bylo vyseto téměř 2.227 korců, tj. 44 % celé osévané plochy, jarního obilí, ječmene a ovsa bylo 2.627 korců, čili 50 % veškeré plochy; zbytek 6 % osévané plochy připadá na hrách, konopí a len. Vedle těchto hlavních plodin byl na malém díle pěstován chmel a v určitých obdobích byla založena i vinice. Další plodiny, jako čočka, vikev, zelí, řepa, mák, cibule, mrkev a ostatní zeleniny byly pěstovány pouze v malé míře a pro nejnutnější potřebu kuchyně v zahradách a na záhumencích u jednotlivých dvorů. Podobným způsobem bylo hospodařeno na všech statcích v krajině, i v poddanských vesnicích, jedině s tím rozdílem, že v úrodných krajích a na bohatších půdách podle toku Labe a dolního toku obou Orlic byla pěstována ve značné míře pšenice a ječmen, které v méně úrodných krajích a v podhůří byly nahrazeny žitem či ovsem.

O výnosu obilních sklizní ve starších dobách XVI. a XVII. století máme ovšem pouze strohé zprávy a můžeme se spíše dohadovat jejich výše, než ji spolehlivě určit. Tak kupř. v ojedinelém příznání panství Rychnova s Borohrádkem z r. 1646 nacházíme (po přepočítání příznávací tabulky), že bylo sklizeno na panské i selské půdě v úhrnu na 1 korci plochy výsevu: pšenice 6 a 1/2, žita 5 1/2, ječmene 4 3/4 a ovsa 3 mandele v slámi. Při přepočtu na zrno (paušálně bylo počítáno, že z mandele se získá po 2 věrtelích pšenice, žita či ječmene, nebo 3 věrtelce ovsa) pak byl výnos z 1 korce plochy: pšenice 3 korce a 1 v., žita 2 korce a 3 v., ječmene 2 korce a 1 1/2 v., ovsa 2 korce a 1 věrtel. Území někdejšího rychnovského statku je právě typem středně výnosné zemědělské půdy, rozložené z části v úrodnějším kraji a z části v méně úrodném kraji na úpatí hor, půdy, již v této východní části hradeckého kraje byla většina, takže ten výsledek můžeme považovat za přiměřený výnos obilních sklizní na zdejších půdách. Předpokládali bychom, že na úrodnější půdě, jako kupř. v okolí Opočna byly obilní výnosy mnohem lepší, avšak sklizňové výsledky, pokud nám jsou známy z počátku XVIII. století, dosvědčují podobný stav jako na Rychnovsku. Stávalo se ovšem často, že přicházela léta neúrod a na polích se zhusta nesklidilo ani to, co se zaseto [kupř. ve válečných letech 1744/45 měli poddaní na Opočensku oseto celkem všeho obilí 23.804 korců, z toho však sklidili pouze 20.949 korců; jejich skutečná potřeba pro nejnutnější živobytí, nový osev a pro dobytek byla 78.239 korců obilí, vedle dalších 4.924 vozů sena, 15.745 mandelů rezné a 14.874 mandelů drobné

slámy!). Tyto poměry se mnoho nezměnily téměř po celé XVIII. století, tj. dokud se nezačaly ve větším rozsahu pěstovat píce, jeteloviny a vjetěšky a konečně brambory. Koncem toho století se začalo ve zdejších krajích travoplní hospodářství, zejména na větších statcích. Tak podle hospodářské instrukce na panství Opočně byl pro léta 1787 až 1792 zaveden u všech dvorů šestiletý osevní postup, a to podle následujícího schématu:

	A	B	C	D	E	F
1787	úhor (ladem)	pšenice neb žito	ječmen n. oves	jetel	žito	oves
1788	pšenice n. žito	ječmen n. oves	jetel	žito	oves	úhor
1789	ječmen	jetel	žito	oves	úhor	n. pšenice žito
1790	jetel	žito	oves	úhor	pšenice n. žito	ječmen n. oves
1791	žito	oves	úhor	pšenice n. žito	ječmen n. oves	jetel
1792	oves	úhor	pšenice n. žito	ječmen n. oves	jetel	žito

Je zajímavé, že právě na Opočensku, které bylo celkem pokrokové a předcházelo ostatním velkostatkům příkladem, nebyly do tohoto osevního postupu vůbec zavedeny brambory a ani v pozdějších dobách XIX. století se tu jejich pěstování nijak nerozmohlo; byly pěstovány v omezené míře pouze na deputáty zaměstnanců. Ovšem zemědělský pokrok ještě i na počátku 19. století pronikal jen velmi pomalu do zdejší krajiny. Na většině velkostatků byly pěstovány pouze základní druhy obilovin žito a oves, dále jen hrách, čočka, vikev, proso, řepa a zelí; ječmen a pšenice byly pěstovány v omezeném rozsahu, většinou na příhodnějších místech v nižších polohách, hlavně podle toku Orlice v pruhu od Žampachu přes Potštejn, Doudleby, Kostelec n. O., Častolovice a Týniště k Hradci. Ve větším rozsahu, jako běžný druh osevu byly pšenice a ječmen pěstovány na území Opočenska a Smiřicka na Labi. Na některých velkostatech byl pěstován i chmel, ve větším rozsahu na Smiřicku a Opočensku, v menším u Vamberka, Žamberka a Kyšperka. Během prvních desetiletí XIX. století se značně rozšířilo pěstování brambor v celém kraji, s výjimkou opočenského velkostatku, kde byla více pěstována řepa, později, od čtyřicátých let, pak cukrová řepa pro vlastní cukrovary. Směšky, luskoviny a jeteloviny se

rozšířily a byly pěstovány hlavně na Smiřicku, Opočensku a ve větší míře i na Rychnovsku a Žamberecku. Na vysloveně horském hospodářství Rokytnice byly hodně pastviny na tehdy ještě značných úhorech. Chov ovcí a jejich pastva byla pořád ještě značně rozšířena na všech velkostatkách, které chovaly ještě v I. polovině minulého století většinou tisícová stáda ovcí.

Pokud bylo provozováno trojstranné hospodářství, předpokládalo se, že úhory budou přirozeně hnojeny pasoucím se dobyt看em, i když to většinou nebylo v dostatečné míře. Ovšem poznání nezbytnosti hnoje ke zdárnému růstu polních plodin vedlo ke snaze animální hnojení doplnit i jinými hnojivy. Stájového hnojiva byl velký nedostatek, neboť za častých let neúrody nebylo možno ustájený dobytek přes zimu podestýlat slamou a k stelivu bylo používáno lesní hrabanky, rákosí apod. Podle praxe na opočenském velkostatku prováděné již od počátku XVIII. století, bylo zejména na chudší písečná pole vyváženo bahno z rybníků a šafářům ve dvorech bylo přísně nařízeno, aby dali vyházet všechny bahnem zanesené svodnice, příkopy i kdejaké rybníčky a nádrže, v nichž se nahromadilo bahno a všechno aby dali vyvozit na pole. Avšak teprve až v r. 1842 nacházíme v opočenské hospodářské instrukci předpisy, jak mají být zřízena a opatřena hnojiště ve dvorech a jak se má zacházet s hnojem, jeho ukládáním a vyvážením, aby bylo co možno nejméně ztrát na jeho kvalitě i kvantitě, množství i jakosti. Vedle animálního hnoje z chlévů byly zakládány komposty ze zemin vybraných z příkopů a sesbíraných a seškrabaných na vozových cestách a byla též kupována upotřebená sláma z vojenských táborů. Jako další hnojivo, zejména na hnojení luk, se mohlo a doporučovalo použít sádru a některé minerální látky, které se po r. 1850 začaly používat i ve zdejším kraji. K hnojení byly používány i různé odpadky z cukrovarů, jako cukrovarnické kaly, melasové výpalky, začato s nákupem spodia, dřevěného a kostního popela, začato s nákupem superfosfátu, draselné soli, čil. ledku apod.

Po vzoru Opočna začaly i druhé velkostatky a konečně i hospodářství vesnice přizpůsobovat svá hospodářství nově objeveným zákonům zemědělského pokroku; díky tomu se začala všeobecně zvedat produkční schopnost polí, která začala dávat všeobecně vyšší výnosy. Tak obilní produkce v úrodnějších částech krajiny po polovině min. století stoupla natolik, že obilní žně poskytovaly 10 až 15 q obilí z hektaru, ve vyšších polohách v podhůří kol 10 q; výnosy brambor se pohybovaly od 60 do 100 q z 1 ha, řepy 150 až 200 q na 1 ha, louky poskytovaly 25 a místy až 40 q sena, jeťel. 25 až 35 q z 1 hektaru plochy. Krizová léta 80. let minulého století zasáhla ovšem i zdejší zemědělství, ovlivnila a omezila pěstování některých druhů polních plodin a byla příčinou, že většina panských dvorů i jiných podniků, dosud obhospodařovaná ve vlastní režii, byla propachto-

vána a roznejata. Tím ovšem na dlouho vzaly za své i všechny snahy o větší rozvoj zemědělství i pokusnictví, které kvetlo zejména na Opočensku. V dobách kolem I. světové války a hlavně po ní, v důsledku lepšího zpracování půdy, díky množství nejrůznějších nových polních strojů a nářadí na zpracování a obdělání rolí i díky umělým hnojivům, výnosy stouply dále až na 20 a více q obilí, 150 a více q brambor, 250 až 350 q krmné řepy a 150 až 250 q řepy cukrovky. V určitých územích se pěstovaly ve větší míře i některé zvláštní plodiny, jako na Opočensku a Kostelecku cukrovky s výnosem 250 až 300 q z 1 ha, v okolí Doudleb čekanka s výnosem 150 až 250 q, na Žamberecku mrkev s výnosem 150 až 300 q, na Rokytnicku hrách a víkev s výnosem 15 až 20 a 25 q a tuřín s výnosem 200 až 300 a dokonce až 350 q na 1 ha. Na vzorně pěstovaných kulturách na Smiřicku výnosy obilovin po r. 1930 dosahovaly trvale průměrně 30 až 35 a více q z 1 ha, brambor kol 250 q, cukrová řepa kol 300 q a krmná řepa až 500 q a více na 1 hektaru; louky poskytovaly tady výnos 40 až 50 q sena, 50 až 90 q jetele a kolem 100 q zeleného krmení vojtěšky a strniskových směsek.

K těmto zvýšeným výnosům napomohly v neposlední míře i meliorace půdy, prováděné již od poloviny min. století na Opočensku a později rozšířené po celém kraji.

Chov dobytka ve zdejší krajině za starých časů byl na značné úrovni a početní stavy chovaného dobytka ještě na počátku XVII. století byly značně vysoké — takové, že jejich výše u některých druhů bylo dosaženo až teprve po dvou stech letech, v I. polovině min. století. První citelnou ránu zdejšímu chovu dobytka, podobně jako v celé zemi, zasadila třicetiletá válka, která kupř. jenom samotné opočenské panství, podle neúplných písemných dokladů jež máme po ruce, v jediném roce 1646 ochudila nejméně o 289 koní, 1042 krav a 1897 ovcí, které byly švédským i císařským vojskem pobrány. Ale i tak ještě po skončení války podle berní ruly se ve vesnicích na Opočensku nacházelo mnohem větší množství dobytka, než po celé příští století; podobně tomu bylo i na všech ostatních panstvích v kraji. Ten dobytek byl ovšem malý a slabý, podvyživený a tuberkulózní, i jinak nemocný. Hlavní jeho úbytek nastal v II. polovině XVII. století, kdy se teprve v plném dosahu a míře projevil důsledek předchozí dlouhé války. Tento stav se neustále zhoršoval i během příštího století v důsledku neúrod a častých dobytčích morů (veliký mor byl kupř. v r. 1712), později v důsledku neúrod za pruských válek po r. 1740 apod. Teprve od konce XVIII. či od počátku minulého století je možno pozorovat zlepšení jak početního, tak hlavně i fyzického stavu dobytka.

Stav dobytka na panstvích východní části kraje v r. 1833, i to, jak vysoké tehdy ještě byly stavy chovaných ovcí, zejména u velkostatku, je vidět z následující tabulky.

Počet v r. 1833: Panství:	koní:		skotu:		ovcí:	
	vrchnosti:	poddaní	vrchnosti:	poddaní:	vrchnosti:	poddaní:
Rychnov	15	862	371	6.594	2.494	1.351
Solnice	8	241	30	2.033	350	410
Rokytnice	10	107	103	1.830	641	188
Žamberk		472	50	3.688	2.944	954
Králíky	9	191	158	1.790	386	
Kyšperk	4	336	233	2.731	1.495	537
Žampach		177		1.004		290
Potštejn	4	158	69	561	367	163
Brandýs	8	344	92	1.782	2.023	350
Doudleby		178	36	1.051	732	86
Kostelec	10	437	359	1.704	2.429	168
Častolovice	20	699	439	3.000	4.707	124
Borohrádek	5	109	95	770	1.158	3
Opočno	117	2.232	785	10.025	5.289	1.334
Smičice	20	2.297	457	7.572	3.390	545
Celkem v této části kraje	230	8.840	3.277	46.135	28.405	6.503

Ve zvelebování chovu dobytka tu opět předcházeli příkladem opočenský velkostatek, který již od poloviny XVII. století se zabýval chovem koní ve vlastním hřebčíně; chovné knihy byly založeny již v r. 1737, to ovšem byla spíše nákladná libůstka tehdejšího držitele Opočna, avšak již od XVIII. století se datuje i úsilí o zlepšení a vypěstování lepších chovů skotu. Zejména pak v I. polovině min. století byla vystupňována tato snaha o zušlechťení chovů; v alpských zemích byli kupováni bernští býci, kteří byli kříženi se starými druhy domácích českých červinek. Tímto způsobem byl vypěstován zvláštní osvědčený druh opočenské mourky či pálenky, který se později rozšířil do celého okolí. Dokladem vyspělého chovatelství na Opočensku byla již v roce 1849 uspořádaná výstava plemenného hospodářského zvířectva v Opočně, na které zdejší krajina čestně obstála. Tato výstava byla jednou z prvních v Čechách vůbec; výstavy r. 1898 v Praze se rovněž zúčastnilo i Opočensko. Pozdější výstavy v našem kraji byly r. 1899 na Opočně, 1908 okresní v Rychnově n. Kn., 1912 opět na Opočně a další 1913 a 1914 v Rychnově n. Kn. Přes světovou válku tyto výstavy pomíny, byly znovu obnoveny až v nové republice.

V křížení domácího dobytka s alpskými pinzgavskými plemeny pokračoval opočenský velkostatek i během II. poloviny min. století; rovněž se vě-

noval i šlechtění domácích ovcí plemenem Merino. Bylo škoda, že jeho polní hospodářství bylo tak nevýnosné, že v r. 1882 byla celá ekonomie pronajatá a tím vzaly za své i šlechtitelské snahy velkostatku. Ale v té době už i mezi rolnictvem na vesnici zakotvila snaha jak o vypěstování a zvelebení chovů koně chladnokrevného, tak i chovů skotu. Byla založena rolnická družstva a počátkem tohoto stol. pořádány četné výstavy dobytka; tyto chovatelské snahy trvaly po celou první republiku, byla zavedena kontrola užitkovosti skotu a věnována pozornost i chovu vepřů a drůbežnictví. V pěstování vepřového bravu vyniklo zejména Rychnovsko, které se stalo známým svými chovy široko daleko, dodávalo do dalekého okolí, i na Moravu a jinam.

Významnou součástí středověkého hospodářství velkostatků bývalo rybníční hospodářství, které zejména na Opočensku bylo mimořádně rozsáhlé, svými rybami zásobovalo nejen trhy okolních měst, ale dodávalo je i do vzdálenějších měst, do Hradce Králové, Náchoda, a až do Dušníků, Kladska i jinam. Největšího rozkvětu dosáhlo v II. polovině XVI. století, ale ještě i v počátcích XVII. století bylo značné prosperity a představovalo více než desátý díl peněžního výnosu všeho příjmu na panství. Během XVIII. století jeho význam upadal, až konečně většina rybníků padla za oběť bezohlednému hladu po půdě a předpokladu, že rybníky přeměněné na role a louky dají ještě větší výnos než dosud. Ještě v r. 1833 nacházíme z celkové plochy 267.117 kat. jiter veškeré půdy východní části kraje 3.433 jiter plochy rybníků, tj. 1975 našich ha rybníční plochy, což představovalo 1,27 % z celé plochy (v nejnovější době tvoří rybníky pouze 0,35 % veškeré plochy v kraji), plochy, která ovšem již v té době byla stále více využívána jako zemědělská půda. Během minulého století rybníky z naší krajiny téměř úplně vymizely; počátkem tohoto století samotná rybníční plocha zaujímala pouhých 279 hektarů; z toho téměř polovinu zaujímal dosud značně velké rybníční hospodářství na Opočensku a větší rybníky na Rychnovsku, Potštejnsku, Kostelecku a Častolovsku. Na Smiřicku, které kdysi mívalo rybníční plochy ještě větší než Opočensko (cca 576 ha), zbylo na počátku tohoto století pouhých něco přes 8 ha rybníků; všechna ostatní plocha někdejších rybníků byla přeměněna na více či méně úrodné role, luka a pastviny a jen někde a řídko byla osazena lesem.

Lesy, které zaujímaly téměř třetinu celé plochy zdejšího kraje, byly jednou z nejvýznamnějších složek hospodářství velkostatků novější doby. Původní těžba v nich byla ovšem nepatrná, sloužila pouze nejnutnější vlastní potřebě paliva a stavebního dříví i nevelkému provozu různých průmyslových podniků, pivovarů, pálenek, vápének, cihelen, skláren, hutí apod., velkostatky nebo nájemci na emfyteutickém právu provozovaných. Těžba byla prováděna původně hlavně v kraji a v nejbližším okolí vodních toků v horách, po nichž bylo možno dříví splavovat k panským sídlům a městům,

k pilám i na určené sklady. V horách pak bývalo těženo v bezprostředním sousedství nově založených hutí, které dříví potřebovaly pro svůj provoz, nebo k pálení dřevěného uhlí v milířích apod.

Ve starších dobách, a to již od konce XVI. století bylo těženo dříví ve větším množství v Orlických horách v okolí Zdobnice a Říček, v tzv. rezervátních lesích. Rychnovské panství se totiž v r. 1560 odúmrtil pro Arnoštovi, falckrabí na Rýně, dostalo do rukou královských; jeho lesy ležící v okolí jmenovaných vesnic byly dány k dispozici [rezervovány] kutnohorským dolům, které tehdy dříví naléhavě potřebovaly, neboť jejich dosavadní zásobárna, krkonošské lesy, byly téměř vytěženy. V Orlických horách pak byla podnikána rozsáhlá těžba, dříví bylo splavováno po říčce Zdobnicí do Orlice a po Labi dále ke Kutné Hoře; velikému rozsahu těžby ve zdejších lesích nasvědčuje, že tu byl v roce 1574 ustanoven vrchní lesmistr a pro lesy vydán zvláštní lesní řád. V roce 1577 císař Rudolf II. Rychnov sice prodal Burjanovi Trčkovi z Lípy, avšak uvedené lesy mezi říčkami Zdobnicí a Orlicí byly nadále „rezervovány“ pro potřeby Kutné Hory. Hlavní těžba v nich byla prováděna v prvních desetiletích XVII. století; jak značná byla těžba dříví, dosvědčuje nám berní rula z r. 1654, která uvádí celkem 92 hospodářů ve vsi Zdobnici a Říčkách (na gruntech rychnovských) a 18 hospodářů ve vsi Pekle (na gruntech vamberských), kteří jako svobodní lidé císařští přináleželi ke Kutné Hoře; byli tudíž patrně všichni zaměstnáni při těžbě a plavení dříví pro zmíněné kutnohorské doly. V roce 1703 byly tyto rezervátní lesy prodány a definitivně inkorporovány k Rychnovu, ovšem ve stavu značně vytěženém.

Zmíněný lesní řád z r. 1574 byl tak prvním lesním řádem, vydaným pro lesy v oblasti Orlických hor a zdejší krajiny.

Přes období třicetileté války a dlouho po něm byl provoz různých průmyslových podniků v celém kraji omezen, někde dokonce i zanikl; v důsledku toho se zmenšila i spotřeba dříví a jeho těžba byla omezena. Díky tomu lesní porosty měly čas se zotavit a původní prales mohl opětovně rozšířit svoje porosty i do takových míst, jež byla téměř úplně vytěžena, jako se stalo právě v rezervátních lesích rychnovských. Větší devastace dalších lesních porostů se tak o jedno století oddálila a její důsledky se projeví až koncem XVIII. století, kdy se znovu objevila nadměrná spotřeba dříví pro všechny možné účely. V té době se však již také objevuje i určitá péče o lesní porosty naší krajiny — odstrašujícím příkladem tu byl právě těžební zásah kutnohorský v rychnovských lesích. Příkladem tu opět předcházelo velké Opočno, které již v počátcích XVIII. století vydalo celou řadu lesních instrukcí, sledujících řádné hospodaření v lesích a projevující snahu o zachování lesní podstaty nezmenšené; v r. 1704 vydána první instrukce pro opočenského lesmistra, v dalších létech potom pro ostatní lesní zaměstnance, 1717 vydán obšírný lesní řád, který stanovil hlavní těžební zásady

pro výrobu dřeva v opočenských lesích a stanovil i množství dřeva, jež bylo povoleno ročně těžít. V roce 1724 bylo předsevzato podrobné zaměření opočenského panství, které bylo ukončeno teprve po čtvrt století v r. 1749. Na jeho základě byla vyhotovena podrobná mapa panství, ve které byly zakresleny i lesní komplexy a zaznamenána i jejich geometricky vyměřená plošná rozloha. Koncem století, a to v r. 1797 byly pro tyto lesy vyhotoveny i lesní elaboráty a porostní mapy, které byly doplňovány a zpracovávány až do r. 1824.

V době ještě dřívější než na Opočně, a to r. 1776, bylo vyhotoveno lesní zařízení pro lesy choceňsko-borovnické (pozdější součást panství Kostelec n. Orl.). V roce 1806 bylo vypracováno lesní zařízení pro tehdejší komorní statek Solnici od známého kamerálního inženýra Jakoba Schmidta, r. 1819 první novější lesní zařízení pro lesy rychnovské, r. 1815 pro Rokytnici, 1827 pro Vamberk, 1816 pro Žamberk, 1835 pro Častolovice, 1842 pro Potštejn. V té době již byla lesům věnována trvalá pozornost, i když ovšem hlavní zřetel tu byl obrácen k stanovení co možná největšího etátu, který pak ještě byl vystupňován v druhé polovině minulého století. V lesních elaborátech byla vypočítána celková lesní zásoba u jednotlivých porostů a dřevin a stanoven přiměřený roční etát, který lesy mohou či musí poskytnout. Později elaboráty byly vyhotovovány pravidelně pro desetiletá období, případně s ohledem na příhodivší se lesní kalamity a katastrofy, které měnily — často přes noc (při větrných smrštích a jimi způsobených lesních polomech) — všechny předpoklady pro stanovené lesní hospodářství a jimž bylo nutno staré plány nově přizpůsobovat.

Pokud se týče lesních porostů, tj. druhového zastoupení dřevin počátkem XIX. století, tu poměry v jednotlivých částech krajiny byly samozřejmě dosti různé. Lesní porosty na vrcholcích a svazích vlastních Orlických hor, náležející panstvím Rychnovu a Solnici, byly nejchudší; jako převládající dřevinu vykazovaly smrk s malým procentem jedle a buku. Nehledíc na přírozené klimatické podmínky ostatním dřevinám nepříznivé, byl takovýto poměr v rychnovských lesích zřejmě zaviněn těžebním záساهem kutnohorských dolů v XVI. a následujícím století, které původní prales téměř celý zmýtily a připravily tak půdu pro smrkové monokultury. Podobné poměry byly i na sousedním solnickém statku, kde bývalo jednak hodně různých hutí (sklární, vápenky, železárna, které ještě v počátcích min. století byly v provozu, a pak hlavně solnické lesy v roce 1786 postihla veliká větrná bouře, která položila většinu porostů a zapříčinila i pozdější rozšíření smrkových porostů ve všech solnických lesích. Zkáza solnických lesů byla dokončena v 2. polovině min. století, kdy bezohlední dočasní držitelé učinili z lesů předmět své obchodní dravosti a hleděli z lesů vytěžít co se dá [1867 bar. Huppman, 1890—95 Goldstein a Ollendorf]. Ještě koncem XVIII. století bývalo v těchto lesích při samých vrcholech hor necelých 75 % smrku, ale

téměř 10 % jedle a přes 13 % buku. Ještě příznivější poměry bývaly v podhůří, kde bylo pouze 55 až 57 % smrku, téměř 25 % jedle a přes 15 % buku, či jiných dřevin. Podobné poměry jistě bývaly i v lesích rychnovských. V lesních komplexech ležících v okolí Rychnova a Solnice se pak vyskytovaly menší celky, obsahující porosty smíšené z listnáčů, dubu, buku, jilmu, jasanu, javoru, břízy, někde též borovice apod.

Mnohem lepší poměry v lesních porostech byly na Rokytnicku, Žamberecku, Potštejnku, Žampašsku, Brandýssku, Kyšperecku a Králícku. Nejenom, že jsou tu menší nadmořské výšky a poněkud lepší klimatické podmínky, ale zdejší lesy nebyly v minulosti tolik postiženy lidskou rukou, jako tomu bylo na Rychnovsku. Smrk tu již nebyl tolik převládající dřevinou, k němu se podobným dílem řadila i jedle a buk a další časté dřeviny, jako na Žamberecku jasan, olše, javor a někde i borovice, na Potštejnku a Brandýssku osika a bříza. V nejvýhodnější části našeho kraje, na králíckém panství, bylo kupodivu smrku nepatrně, hlavní dřevinou tu byla jedle, z listnáčů hojně dubu, buku a javoru, vedle příměsí břízy a borovice. V porostech nižších poloh v povodí Orlice a na písčitých půdách na Doudlebsku, Kostelecku, Častolovicku, Borohrádecku, Opočensku a Smiřicku převládala vedle smrku a jedle též borovice; značně se však vyskytovaly i duby, buky, olše, břízy, na Doudlebsku osiky a břízy, na Častolovicku osiky a javory. Modřiny, jako celkem nové dřeviny, se po r. 1800 objevily na Žamberecku, Častolovicku, Borohrádecku a Opočensku. Daleko v nejlepším stavu se nacházely lesy na Opočensku, kde vedle jehličnanů smrku, jedle a borovice byly značně zastoupeny i duby, buky a jilmy, jasan, olše, osiky, topoly, vrby, javory, břízy, lípy a konečně jalovec a modřín. I když v opočenských lesích podobně jako v ostatních byla těžba prováděna holosečí, přece jenom díky určité péči o lesní porosty, s níž bylo, jak již dříve řečeno, započato poměrně brzy v počátcích XVIII. století, tyto se udržely v daleko lepším stavu než v lesích ostatních statků, které byly bezohledně těženy jak v 2. polovině min. století, tak i v tomto, a hlavně pak v létech okupace. Díky tomu opočenské lesy se staly celkem ideálním a vzorným objektem pro naše lesy jak v kraji, tak v celém našem státě. Proto tu mohl stát v nové době zřídit Výzkumný ústav lesního hospodářství a Opočensko učinit cílem studijních cest našich lesníků i lesníků zahraničních, kteří tu hledají a nalézají poučení pro svou práci na obnově lesa a lesního hospodářství.

Na velkostatech byly též odedávna v provozu i některé průmyslové podniky, jako pivovary, mlýny a pily; na některých byly i vinopalny a pálenky, v novějších dobách též lihovary, které však většinou byly pronajímány. Rovněž ve značném provozu byly i kamenolomy, cihelny a na statcích, které zasahovaly svým územím do Orlických hor, jako bylo Opočno, Solnice, Rychnov, Rokytnice a Žamberk to byly vápenky, někde též sklárny. Sklárny byly téměř všude založeny na emfyteutickém právu a provozovány již od

XVI. či od počátku XVII. století; vápenky měly v provozu samy statky takéž od pradávna. Rovněž od XVI. století (pokud máme zprávy), či spíše dříve, byly v některých územích v provozu i hutě na železo, jako na Opočensku Olešnice v horách, na Solnicku huť na emfyteutickém právu ve Skuhrově, dále hutě ve Zdobnici a v Rybné na Rychnovsku. Všechny průmyslové podniky ve svém provozu byly ovšem odkázány na palivové dříví, které mohly těžit v dostatečném a potřebném množství ve svém nejbližším okolí. Jakmile se však objevil nedostatek dříví v důsledku přetěžení lesů, zejména na počátku minulého století, mělo to za následek, že většina těchto podniků, skláren, vápenek i železných hutí nejpozději kolem poloviny minulého století zanikla.

Jediná železárna ve Skuhrově n. B. od r. 1817 obnovená a provozovaná rychnovskými Kolovraty využívala až do 60. let minulého století vlastní suroviny dovážené sem z okolí Zdobnice v horách, ovšem později odkázaná na dovoz cizí železné rudy i uhlí, se udržela až do nejnovějších dob a dala tak základ k dnešnímu rozvinutému národnímu železářskému a slévárenskému podniku. Z ostatních podniků, které zůstaly v provozu až do nejnovějších dob, to je někdejší opočenský kamenolom na Špičáku a konečně dnes značně rozvinuté žulové lomy v Liticích n. O.

Po rozšíření pěstování cukrové řepy v min. století byly na velkostatečích zakládány též cukrovary, které řepu na místě zpracovávaly; první v r. 1837 byl cukrovar v Ledcích na Opočensku, druhý brzy po něm, též na Opočensku v Podzámčí, další cukrovar byl v Kostelci n. O. a ve Smiřicích n. L.; tyto cukrovary (až na první opočenský) byly nebo jsou v provozu až do nejnovějších dob. V některých místech byly založeny i lihovary, jako v Častolovicích, Doudlebách a v Rychnově n. Kn.

V XVIII. století a ještě i v první polovině minulého století, zejména v horských a podhorských krajinách kvetlo tkalcovství a plátenictví, které zejména v Potštejně dosáhlo evropské úrovně; obchod s plátny odtud se dál po celé tehdejší rakouské monarchii. Významná bělidla pláten byla na Solnicku a Opočensku; v Potštejně v počátcích minulého století též kvetlo i hedvábnictví (pěstování bource morušového).

Tkalcovství bývalo ovšem pouze nutným doplňkem k živobytí poddaného lidu v celé krajině, který od dob třicetileté války žil v nepředstavitelné bídě, zaviněné jednak nesmírným hospodářským vysáváním od jeho vrchnosti a dovršené pronásledováním pro víru a násilnou rekatolizací. To všechno vedlo k četným selským bouřím a povstáním v celém kraji, jako bylo jedno z největších v roce 1628 na trčkovských statečích N. Městu n. M., Opočně a v okolí, další pak v r. 1680. V následujícím století bylo velké povstání pro víru opět na Opočensku v r. 1732, a konečně obecné povstání selského lidu celých severovýchodních Čech v roce 1775, které skončilo jeho porážkou u Chlumce n. C. Sice již v roce 1750 královská komise Larischova

vyšetřovala poměry poddaných a nakládání s nimi na jednotlivých panstvích zdejšího kraje, avšak celkem bezvýsledně; jediné stížnosti, které se poddaní odvážili přednést, byly na nadměrnou výši kontribuce a na veliké ochuzení krajiny vojskem za pruských válek. Někjaké stížnosti na vrchnost se však poddaní neodvážili. Během příští doby sice bylo vydáno několik patentů o úpravě robot a poddanských povinností, ty se však ponejvíce minuly s účinkem a někde poddaným spíše uškodily, než aby jim pomohly. Opravdové osvobození venkovského lidu přinesl až rok 1848, kdy bylo veškeré poddanství zrušeno; poddaní sice od toho roku nemusili robotovat, ani dřívějším vrchnostem odvádět naturální dávky a platy, avšak náhrada za gruntovní vyvazení, která po příštích dvacet let vážla na někdejších poddanských gruntech a již bylo nutno splácet, nedovolila rolnictvu, aby si zlepšilo své postavení a mohlo využít pokroku v zemědělství k svému prospěchu, ale naopak umožňovala velkostatkářům nové investice a zdokonalení jejich vlastního hospodářství — umožnila jim využít zemědělského pokroku ke zvýšení výnosnosti jejich podniků jak zemědělských, tak i průmyslových.

Bídným poměrům našeho venkova odpovídala i ubohá bytová kultura i výživa lidu. Lidská obydli byla z kamene, dřeva nebo hlíny (z vepřovic), většinou vlhká a tmavá, s nedostatečným zařízením, opatřená jenom tím nejnepříjemnějším nábytkem a šatstvem; nebyly vzácné případy, že lidé bydliili společně s dobytkem v jedné místnosti. Tomu ovšem odpovídaly i ubohé zdravotní poměry a nedostatečná, vlastně žádná lékařská péče — proto bývalo tolik různých epidemií a morů a lidských i dobytčích obětí. Častým jídlem v dobách neúrod, hlavně za válek, bývaly různé kořinky, košťály, kůra se stromů, mladé výhonky aj.; ještě i v min. století v normálních dobách výživa venkovského lidu pozůstávala hlavně z ovesného chleba, mléka (více kozího než kravského), brambor a kyselého zelí. Avšak ani v bohatších vesnicích a v městech nebylo o mnoho lépe; tady snad byl chléb ze žitné mouky, požívaný s různými polévkami a jídly, prosnou kaší, řepou, hrachem, nebo s různými mléčnými jídly. Snad někdy tu bývaly i knedlíky či omaštěné brambory, o nedělích a svátcích též s masem, anebo různé vdolky, buchty apod. Lepší poměry jak v bydlení, tak i ve stravě, nastaly až v tomto století — ovšem I. světová válka namnoze zaznamenala návrat k někdejším bídným poměrům minulého století.

Všeobecné zlepšení poměrů na vesnici po I. světové válce měla přinést I. pozemková reforma; její provádění však bylo celkem pomalé, byla zneužita k různým spekulacím a politickým čachrům a nebyla ani dokončena, takže vcelku se minula se svým zamýšleným účinkem.

Celková výměra velkostatkářské půdy ve zdejší části kraje (na velkostatkách, jak byly dříve vytčeny) byla původně 14.071 ha zemědělské a 46.943 hektary veškeré půdy; pozemkovou reformou z toho bylo přiděleno celkem 9.349 ha zemědělské a 9.797 ha veškeré půdy (tedy včetně zemědělské),

takže v držení velkostatků zůstalo nadále 4.722 ha zemědělské půdy a 37.146 hektarů veškeré půdy. V procentech to bylo z původní výměry veškeré půdy, která byla zabrána a přidělena, pouhých něco přes 20 procent, zatímco téměř 80 % veškeré půdy, hlavně lesní, zůstalo nedotknuto v držení magnátů. Avšak ani oněch 9.349 ha zemědělské půdy se nedostalo zplna do rukou našich rolníků, nýbrž byly zřízeny různé zbytkové statky a družstva, nebo se půda dostala do držení i různým akciovým společnostem apod., tedy opět byla předmětem různých obchodních zájmů, finančních transakcí, spekulace a vykořisťování. Náprava všech těchto poměrů zaviněných I. pozemkovou reformou, jejím zneužitím a nedokončením, tak zůstala za úkol až nové době po osvobození v r. 1945.

L I T E R A T U R A :

- Bílek T. V., Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618, 1882/3
Doskočil K., Popis Čech r. 1654. Berní rula 1953/4.
Kořistka K., Východní Čechy, 1906
Láska J., Dvacet let snah o rozvoj zemědělství na Opočně (1860—1880). Aktuality ZLA, 1952
Lesy Orlických hor v 19. století. Aktuality ZLA, 1953
Nerostné bohatství Orlických hor a jeho těžba v minulosti. Hradecký kraj, 1959
Rybníkářství a rybářství na Opočensku. Hr. Kr., 1958
Opočensko v l. 1650 až 1750. Přehled vývoje správy a hospodářství, Rkp.
Opočensko ve světle urbářů ze XVI. až XVIII. stol. Rkp.
Průvodce po archívních fondech ZLO v Opočně. Rkp 1960
Nováček M., Přírodní poměry hradeckého kraje. Hrad. kraj, 1952
Nožička J., Přehled vývoje našich lesů, 1957
Pešák V., Kraj hradecký, Berní rula, 1951/4
Profous A., Místní jména v Čechách, I—IV. 1954/7
Procházka J. F., Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen, 1880
Böhmens landtäflicher Grundbesitz, 1886
Sedláček A., Hrady a zámky, d. II. Hradecko, 1883
Schaller J., Topographie, XV. Th. Königgrätzer Kreis, 1790
Sommer J. G., Böhmen, IV. Bd., Königgrätzer Kreis, 1836
Šimák J. V., Středověká kolonizace v zemích českých, 1938
Vozenílek J., Předběžné výsledky pozemkové reformy, 1930

P R A M E N Y :

Z archívních pramenů byly použity písemnosti archívních fondů velkostatků z východního Hradecka, uložené ve Státním archívu Zámorsk (svého času v ZLA na Opočně).

Nejcennější z těchto archiválií jsou spisy dochované ve staré registratuře panství Opočna, ze kterých byly vytěženy ty nejzákladnější a nejdůležitější údaje jak pro populační a sociální, tak i hospodářské přehledy našeho kraje. Jsou to:

46
ly,
té-
tů.
ou
bo
žt
ce
vé

Soupisy obyvatel z r. 1651 (St. archiv, sign. F 1/2/2 a 3/3)
Hospodářské zprávy z l. 1649 až 1793 (s. F 10 až 12) a další 1809 až 1839 (sign. ad 10—12)
Hospodářské instrukce z l. 1651 až 1788 a 1794 až 1808 (s. F 13, 14 a 21) a další z 19. stol. (s. ad 14)
Roboty a urbáře z l. 1706 až 1800 (sign. F 26; v tom nejčennější urbáře z r. 1542, 1598 a 1655 (s. F 26/1/1, 2/2 a 3/3)
Lesy a myslivost z l. 1641 až 1802 (s. F 31; z novější spisovny v tř. XII. Lesní hospodářství 1862—1948.
Daně a kontribuce z l. 1673 až 1805 (s. tř. F 50 až 52; v tom konskripce obyvatel 1717 a 1764 (F 50/38/189 a 52/44/289)
Pozemkové knihy z l. 1587 až 1709 (třídy F 73 a 74)
Hospodářské účty (Registra důchodní 1617 až 1643, s. F 89/1/1 až 89/5/5 a h. ú. 1706 až 1792 (s. F 89 a 90). Další z nové spis. tř. I. 1805 až 1944.
Z archívu map: mapy les. zařízení 1749, 1797 — 1924 a mapy meliorací 1842 až 1914.

Údaje těchto základních pramenů bylo možno doplnit zprávami z archívních materiálů dalších fondů, a to:

k-
y
í,

AV Borohrádek: hospodářské účty z l. 1828 až 1921 a lesní zařízení z l. 1839 až 1907, lesní účty z l. 1861 až 1933
AV Častolovice—Týniště: h. ú. 1818—1882 a 1920—1948, les. zařízení 1835 a l. ú. 1837 až 1940
AV Doudleby—Horní Jelení: hosp. účty 1867 až 1947, les. zař. 1867
AV Kostelec—Borovnice: hosp. ú. 1810 až 1949, les. mapy 1797 — 1932, mapy a pl. meliorací 1884 až 1897
AV Králíky: hosp. ú. z l. 1783 až 1850
AV Kyšperk: hosp. ú. 1734 až 1943, les. mapy 1824 až 1924
AV Potštejn: hosp. ú. 1748 až 1918, lesnictví a myslivost 1716 až 1849, bělidla, plátenictví a manufaktura 1756 až 1842; z RA Chamaré—Dobřenští: manufaktura v Potštejně 1756 — 1801
AV Rokytnice: hosp. z. 1730 — 1784, hosp. ú. 1649 — 1794 a 1852 — 1936, les. zařízení 1815 — 1925
AV Rychnov—Černíkovice: hosp. zpr. 1851 — 1874, h. ú. 1807 — 1901, les. hosp. pl. 1819 až 1938; Růženina huť ve Skuhrově 1800 až 1877. RA Kolowratů z tř. E 4: Panství Rychnov, Černíkovice, Borohrádek a dal. Osevy a sklizně 1647.
AV Smířice—Hořiněves: pol. hosp. účty 1859 až 1947, instrukce 1882 — 1904, hosp. zpr. 1909 — 1946, les. mapy 1829 až 1862
AV Solnice: hosp. ú. 1805 — 1945, les. zař. a mapy 1793—1934
AV Žamberk—Brandýs n. O.: hosp. ú. 1675 až 1887, les. hosp. a mapy 1785 — 1943
AV Žampach—Vamberk: hosp. ú. 1886 až 1941; les. zař. pro Vamberk 1827 až 1939.
Pozn: Archívní fondy velkostatků (mimo Opočno) nebyly, resp. nejsou dosud definitivně uspořádány, nejsou proto u nich uváděny archívní signatury.